

Güney: milli kədər in və ümidin poetik təcəssümü

Azərbaycanın Rusiya ilə İran arasında bölüşdürülməsinə gətirib çıxarmış və tariximizin qanlı səhifələrinin hökmünü vermiş Gülüst an və Türkmənçay müqavilələrinin yaratdığı milli faciəni Arazın hər iki tayında son 2 əsrdə hakim dairələr unudurmağa çalışmışdır. Lakin ikiye bölünmüş xalqımız bu tarixi zülmü və haqsızlığı heç vaxt unutmadı. Yurdumuzun varlığı, Azərbaycanın birliyi təkə mübarizələrdə yox, ədəbiyyatda, musiqidə, mətbuatda da yaşadı.

Ötən əsrin 20-ci illərində Quzeydə bolşeviklərin və Güneydə Rza şahın hakimiyyətə gəlişindən sonra Arazın iki sahilində yerləşən xalqın əlaqəsi tam kəsildi. Elə buna görə Cənub ədəbiyyatı Şimalda gedən proseslərdən qidalanmadan, İranda isə təzyiqlərə məruz qalaraq ədəbi adaya çevrildi. Şimali Azərbaycanla əlaqələrin kəsilməsi, Rza şahın təzyiqləri və ana dilinin yasaq olunması ədəbiyyatın satiraya sığınmasına yol açdı.

İranda pəhləvilərin hakimiyyəti illərində qeyri-fars dilli xalqlara, xüsusilə ölkədə əhalinin çox hissəsini təşkil edən azərbaycanlıların dil və mədəniyyətinə qarşı assimilyasiya siyasəti yeridilirdi. İranda yaşayan azərbaycanlılar uzun müddət ən adi insan hüquqlarından, ana dilində təhsil almaq və kitab nəşr etmək, rəsmi yerlərdə ana dilində danışmaqdan məhrum edildilər.

Belə ağır durumda yalnız Güney Azərbaycanda nəşr olunan "Xavər-i no", "Cövdət", və "Sitare-i Azərbaycan" kimi nəşrlər fürsət tapdıqca ana dilində şeir və məqalələr çap etmişdir. Bu dövrün ədəbiyyatı bir sıra ümdə xüsusiyyətləri ilə səciyyəlidir. Sabir və Möcüzdən sonra davam edən satira ədəbiyyatı bəhs etdiyimiz sonrakı dövrlərdə

də güclü olub. Düşüncələrin açıqca söylənmədiyi və yazılmadığı basqı və represiyaya məruz qalan bir toplumda fikirlərin ifadə edilməsi üçün ancaq satira yolu qalırdı. Şəhriyar poeziyasının əsasında məsələni tədqiq edən akademik Bəkir Nəbiyev M.Ə.Sabir, S.Ə.Şirvani və M.Şəhriyar poeziyasından gətirdiyi nümunələrin müqayisəsini ümumiləşdirərək yazırdı: "Kim deyə bilər ki, M.Şəhriyar M.P.Vaqifin və S.Ə.Şirvaninin lirikasından, yaxud Sabirin satirasından təsirlənməmiş, yeri gələndə onlardan əsil böyük sənətkarlara məxsus təze bir yaradıcılıq yolu ilə bəhrələnməmişdir?"

1960-cı illərdən etibarən Güney Azərbaycanda şimala başlayan yaxınlaşma ədəbiyyatda da özünü göstərirdi. Xüsusilə, Səhənd, Həmid Nitqi, Barış, Sahir, Savalan, Sönməz, Türkoğlu, Haşım Tər lan kimi şairlər şimaldakı qardaşlarına səs verərək qarşılıqlı əlaqə yaradılmasına səy göstərirdilər. Bu ənənəni davam etdirənlər arasında Ələkbər Həddad, İbrahim Zakir, Mirzə Hüseyn Kərimi, Müzəffər Dirəfşi, Əli Ətayı, Məcid Sabbağ İraninin yazdığı satirik şeirlər xüsusilə diqqət cəlb edirdi.

Hüseyn Kəriminin "Rəngarəng", Məcid Sabbağ İraninin "Çiğən Viğən" kitabları və

Əli Ətayinin qəzet və jurnallarda nəşr olunan şeirləri cəmiyyətdəki sosial-iqtisadi vəziyyəti, rejimin xalqa basqı və təzyiqlərini kəskin satira atəşinə tuturdu. Daha çox "Molla Nəsrəddin"çilərin və M.Ə.Sabirin əlindən su içən Mirzə Əli Möcüz demokratik və inqilabçı bir şair kimi özünü tanıdırırdı. Satiralarında cəhələtə, xurafata qarşı mücadilə aparır, maarifin modernləşməsinə və qadın haqlarını müdafiə edirdi.

Mirzə Hüseyn Kəriminin şeirlərini bəzən Sabirin şeirlərindən ayırmaq olmur. Kərimi cəmiyyətdə gedən hadisələrə etinasız qalmayıb, siyasi durum və ictimai vəziyyət hər zaman onu düşündürürdü. İçində yaşadığı elin-obanın gileylərini, dərd-sərlərini qələmə alıb, şah rejiminin yarıtmaz üsul-idarəsini, məmurların sadə xalqa yuxarıdan aşağı baxmasını hədəfə alırdı. Təsədüfi deyil ki, H.Kəriminin şeirləri şah dönəmində 12 il yasaq olunmuşdu.

1989-cu ildə Zöhrə Vəfayinin redaktorluğu ilə "Çuvalduz" adlı bir satirik dərgi çap olunub. Topulunun 1993-cü ilədək 22 sayı çıxıb. Yaradıcı heyətə Zöhrə Vəfayı, Hüseyn Feyzullahi Vahid, Kazım Xoşxəbər, Əli Atiyə, Əli Abbasdost, Teymurt Zamanıya, Nasir Payekzar, Məsud Həsənzadə, Haniyə Əşrəfpur, Nadir Efraz, Ali Riza Serbazveten, Rahim Bakkal kimi satirik üslubda yazan qələm sahibləri daxil idi. Dərgidə Nəsir, Toratan, Yolsuz, Qumru təxəllüsləri ilə çıxış edən Nasir Payekzarın həm fars, həm də türkçə yazdığı satirik əsərlər dərc edilirdi

Dərginin başqa bir əməkdaşı Əli Ətayı Nəcəroğlu təxəllüsü

ilə satirik şeirlər yazırdı. Hadı Siyəhrudinın satiralarının hədəfi də, intonasiyası və etirazlarında ki küskünlük bir anlıq "ağlayan gülən" şairi xatırladır.

Keçən əsrin 70-ci illərində Həbib Sahir, Yəhya Şeyda, Həmid Nitqi, Səhənd, Şəhriyar, Haşım Tər lan kimi ustad şairlərin simasında yeni dinamizm qazanan Cənubi Azərbaycan şeiri, poetik fikrin hüdudlarını genişləndirdi. Bu dövrün poeziyasında əsas mövzu Cənubi Azərbaycandakı arzu və həsrətdən doğan kədərdir. Şairlər bu kədəri bütün insanlara bəyan etməyə çalışırdı.

Xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimov inqilabdan sonrakı ilk illərdə anadilli mətbuat orqanlarının fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək onlara qayğı ilə yanaşmağın vacibliyini vurğulayırdı: "Gəlin azadlığı təbliğ edən, demokratik fikirləri yayan, doğma xalqın vətənpərvərlik duyğularını, ana dilinə və öz mədəniyyətinə məhəb-bətini, müstəbid şahlara, xalqı əzib qaranlıqda və ehtiyac içində saxlayanlara nifrətini, qəzəbini ifadə edən jurnal və qəzetlərdəki yazıları sevek, alqışlayaq, həmişə gözümüzün qabağında saxlayaq".

Şairlər 1979-cu il aprel inqilabına qədər və ondan sonrakı dövrdə yaratdıqları ümid və kədər poeziyasını mətbuat səhifələrində dərc etdirməklə xalqda özünə qayıdış, özünüdərk ruhu aşılamağa, milli birlik yaratmağa çalışırdılar. Ümid və kədər poeziyasının əsas yaradıcıları Şəhriyar, Səhənd, Həbib Sahir, Sönməz, Savalan, Həmid Nitqi, Haşım Tər lan Alov, Va-

leh, Müzəffər Dirəfşi, Qaf lantı, Saplaq, Şəhrək, Türkoğlu, Aydın, Daşqın və başqaları idilər. Ədəbiyyatın aparıcı qolu olan poeziya mətbuat vasitəsilə geniş xalq kütlələri arasında tez yayılır, xalqın milli azadlıq arzusuna tükənməyən ümid və inam yaradırdı.

Azərbaycan yazarları öz ana dili və ədəbiyyatı ilə bərabər fars dili və ədəbiyyatını da təbliğ etmiş, bir çox əsrlər boyu fars dilində dəyərli ədəbi əsərlər yaratmışlar. Nəticədə fars ədəbiyyatında "Azərbaycan səbgi" kimi bir ədəbi üslub da təşəkkül tapmışdır. Bu da məlumdur ki, İranda Azərbaycan şairləri uzun müddət başlıca olaraq farsca yazmaq məcburiyyətində qalmışlar. Bu dildə yazıb sənət zirvəsi fəth edən şairlər çox olmuşdur. Bununla belə öz doğma dilini unutmayanlar və ya uzun müddət yad dildə yaratdıqdan sonra yenidən öz kimliyinə qayıdıb milli-mədəni irsini zənginləşdirən şairlər də az deyildi. Azərbaycan xalqının ölməz şairi Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar onlardan biri və ən möhtəşəmi idi. Böyük şair M.Şəhriyar doğma Azərbaycan türkcəsində "Heydər babaya salam" kimi çox qiymətli və əsrarəngiz bir əsər yaratdı.

Şəhriyarın "Heydər babaya salam"ı və doğma dildə yazdığı çoxsaylı şeirlər Güneydə anadilli ədəbiyyatın, milli düşüncənin dirçəlişinə səbəb olub. "Heydər babaya salam" əsərinə şairin öz təbirincə desək: həcmcə iki "Şahnamə"dən çox nəzirə və cavab yazıldı". Şəhriyar bu poeması, ümumiyyətlə, doğma dildə yazdığı əsərlərlə tək

Azərbaycanda deyil, bir çox Şərq ölkələrində bu ruhda, bu səpgidə yeni-yeni əsərlərin yazılmasına səbəb oldu və Azərbaycanda yeni məktəb yaratdı.

Şəhriyarın "Heydər babaya salam" poeması ilkinliyə, milli bədii yaddaşa qayıdışın parlaq nümunəsi kimi Şimali Azərbaycanda da milli ruhun inkişafına böyük təkan oldu. Ömrün müdriklik çağında ötən günlərə milli-mədəni irsini zənginləşdirən şairlər də az deyildi. Azərbaycan xalqının ölməz şairi Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar onlardan biri və ən möhtəşəmi idi. Böyük şair M.Şəhriyar doğma Azərbaycan türkcəsində "Heydər babaya salam" kimi çox qiymətli və əsrarəngiz bir əsər yaratdı.

Şəhriyarın "Heydər babaya salam"ı və doğma dildə yazdığı çoxsaylı şeirlər Güneydə anadilli ədəbiyyatın, milli düşüncənin dirçəlişinə səbəb olub. "Heydər babaya salam" əsərinə şairin öz təbirincə desək: həcmcə iki "Şahnamə"dən çox nəzirə və cavab yazıldı". Şəhriyar bu poeması, ümumiyyətlə, doğma dildə yazdığı əsərlərlə tək

mayış etdirdi və Şəhriyar türk dilinin millilik və xəlqilik tutumunu "Heydər baba" zirvəsinə qaldırdı. Bu şahənə əsər İranda türkdilli ədəbiyyatın daha da inkişafına təkan verdi. Şəhriyarın ana dilində yazdığı əsərlər həm də milli dildə mətbuatın yaranmasına, mətbuatın səhifələrində anadilli poeziya nümunələrinin geniş yayılmasına səbəb oldu.

M.Şəhriyar, H.Sahir, Səhənd, Savalan, H.Düzgün, Qaf lantı, M.Məhzun, H.Nitqi kimi təcrübəli sənətkarlar inqilabdan sonra da ədəbiyyata yeni gələn ədəbi nəslin yaradıcılıq istiqamətini müəyyən etməkdə həlledici rol oynadılar. Bir-birinin ardınca nəşr olunan qəzet və jurnallarda əsas yeri poeziya tuturdu. Çünki poetik formaların cari, aktual mövzulara dərhal ədəbi müdaxilə etməkdə başqa janrlara nisbətən daha böyük imkanları var idi.

Pərvanə MƏMMƏDLİ, AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru